

Cilt: 5, Sayı: 10, Temmuz 2017 / Volume: 5, Issue: 10, July 2017

**PROTOTÜRK KÜLTÜRÜNÜN IŞIĞINDA
NAHÇIVANIN TUNC ÇAĞI SERAMİKLERİ**

**Bronze Age Ceramics Nakhchivan In The Light Of Culture
Protourkish**

Toğrul Halilov*

ÖZ

Seramikçilik, Nahçıvan'ın en eski sanat alanıdır. Makalede Son Tunç Çağı'nda Nahçıvan'daki, seramikçilik üzerinde durulmuştur. Bu dönemde Azerbaycan'ın diğer şehirleri gibi Nahçıvan da önemli bir sanat merkezi olmuştur. Seramik ürünler boyut, biçim, desen, yapıldığı malzeme ve yapılış teknolojisine göre birbirinden farklıdır. Nahçıvan seramikçilerinin yapmış olduğu kil kaplar, sofraya veya mutfak seramiği olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Azerbaycan arkeolojisinde özel bir yer tutan güncel konulardan birini Nahçıvan'daki Tunç Çağına ait yerleşimlerden (II Kültepe, Şahtaxtı, Qızılburun vb.) bulunan seramiklerin süsleme özelliğini araştırmak oluşturur. Makalede Nahçıvan'ın Tunç Çağı yerleşimlerinden bulunan kil kapların üzerindeki desenlerden bir grubunun anlamı ve yayılma alanı araştırılmıştır. Yapılan araştırmalar sırasında onların insanların dini-ideolojik-görüşümleri, hayatıyla bağlantı oluşturduğu, simge, damga gibi kullanıldığı belli olur. Süslemede kullanılan desenler daha çok prototürk kültürünün yaygın olduğu toprakları kapsamıştır.

Anahtar Kelimeler: Prototürk kültürü, desen, Tunc çağı, Nahçıvan

ABSTRACT

It was defined that pottery was one of the ancient craftsmanship areas in Nakhchivan. The article handicraft have been learnt in the Nakhchivan Late Bronze Age. At that time Nakhchivan, as well as the other regions of Azerbaijan, was an important centre of craftsmanship. The pottery products differed from one another in their size, shape, ornaments on them, the material they were made of and the technology. The pottery products made by Nakhchivan potters were divided into two

* Doç., Dr. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü, x.toqrul@gmail.com

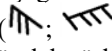
groups-welfare and kitchen ceramics. Azerbaijan archeology holds a special place in one of the current issues Nakhchivan from the Bronze Age settlement (Kultepe II, Şahtahtı, Gizilburun etc.) of the ceramic decorations are created to investigate the property. The article pattern of the a group ornaments (patterns) on ceramic products found in Nakhchivan's Bronze Age constructions has been researched. During the study their people's religious-ideological-in my view, the commitment that I create headily icon, stamp mode is obviously used. The patterns were used to decorate the territory that covers more protourkish culture is widespread.

Keywords: Protourkish culture, ornaments, Bronze Age, Nakhchivan

Giriş

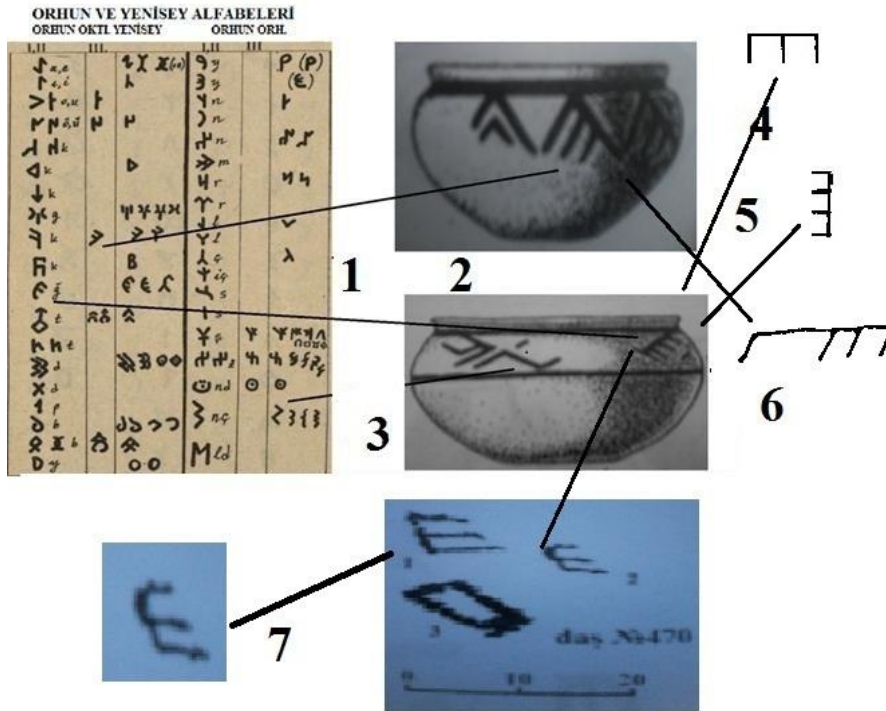
Tunç çağında diğer sanat alanları gibi seramikçiliğin gelişmesi sonucu insanar tarafından yapılmış seramik ürünlerinin çeşitlerinde, pişirilmesinde, desenlemesinde değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu çağa ait olan kil kaplar Neolitik ve Kalkonitik çağının seramiklerinden kalitesine, süslemesine, desenlenmesine göre farklılık oluşturuyor. Tunç çağında seramikçi çarkının kullanılması bu sanat alanına önemli etki göstermiş, onun yeni gelişme aşamasına geçmesine neden olmuştur. Kaplar simetrik yapılmış, kaliteli pişmiş ve ankoblanmışdır. Kapların pişirilmesinin, şüyürlenmesinin (hamarlanmasının), süslenmesinin vb. teknolojik gelişmeleri sonucu seramikçiler ilginç sanat örnekleri yaratmışlardır. Kalın duvarlı kaplarla birlikte, ince duvarlı, iyi cilalanmış kaplar da yapmışlar. Neolitik ve Kalkonitik çağlarından farklı olarak Tunç çağında seramikçiliğin gelişerek uzmanlaşmış üretim alanına dönüşmesi sonucu seramik ürünlerinin yapılmasında, pişirilmesinde, desenlemesinde değişiklikler gerçekleşmiştir. Simge ve damğa kibi kullanılan desenler daha çok prototürk kültürünün yaygın olduğu toprakları kapsamıştır. Azerbaycan arkeolojisinde belirtilen konu şimdiye kadar sistematik biçimde araştırılmadığından konu tarafımızdan incelenmiştir. Araştırma sırasında Nahçıvan'daki Tunç çağı yerleşimlerden bulunmuş kil kapların üzerindeki desenlerden bir grupu prototürk kültürünün yaygın olduğu topraklardaki arkeolojik bulguların üzerindeki desenlerle karşılaştırmış, bu resimlerin yayılım alanı ve anlamı incelenmiştir.

Tarakbiçimli desen

Nahçıvan bölgesinin Tunç çağı kil kapları üzerinde çekilen bu tip desenlerden bir grupu tarakbiçimlidir () (tablo I). Şahtahtı nekropolünden bulunan Son Tunç çağına ait çanak-çömlek türlü kapların üzerinde bu tip desenler çizilmiştir (Araev, 2002:tab. XV, 4; tab. XVIII, 11). Bu desen dünyanın birçok yerlerinde yaygındır. Benzerleri Gobustan, Göyçegölü (Qurbanov, 2003: 67), Gemikaya (Müseyibli, 2004: 271, daş № 470) ve çevresindeki petrogliflerle (Halilov, 2013: 175, şekil 1, 6) yanısıra Orhun-Yenisey alfabesinde (Gülensoy, 1989: 7), Elam piktokramlarında, bu işarenin benzeri Elam piktokramlarında "ib" kibu okunur (Elimirzeyev, 2011: 189, cedvel № 2) bulunmuştur. Kaynaklara baktığımızda "yüksek hakimiyet ve vassallar", "vassallık" bildiren han, baltavar,

ilteber vb. gibi damgaların bu türlü olduğunu görürüz (Qurbanov, 2003: 49). Damga işaretleri sırasında “kuray”, “ney” de adlanır (Gülensoy, 1989: 68; 81). Oğuzların “düker” (Ebulgazi, 1974: 50) “ döger” boyunun (Gülensoy, 1989: 62), kirgızların, avşarların (Gülensoy, 1989: 68) damgaları da aynı biçimde çizilmiştir. Dükerin anlamı çevre demektir.

Orhun-Yenisey alfabelerinde bulunan tarakbiçimli işaretlerden biri ince ünlü harflerde kullanılan "g", diğeri "k" sesini, Talas alfabesinde “g” sesini bildirir, (Gülensoy, 1989: 7). Anadolu qrafikli Elam və Şumer piktoqramlarında tarakbiçimli () bu tip desen şumerce “ib” oxunur (Elimirzeyev, 2011: 189, cedvel 2).

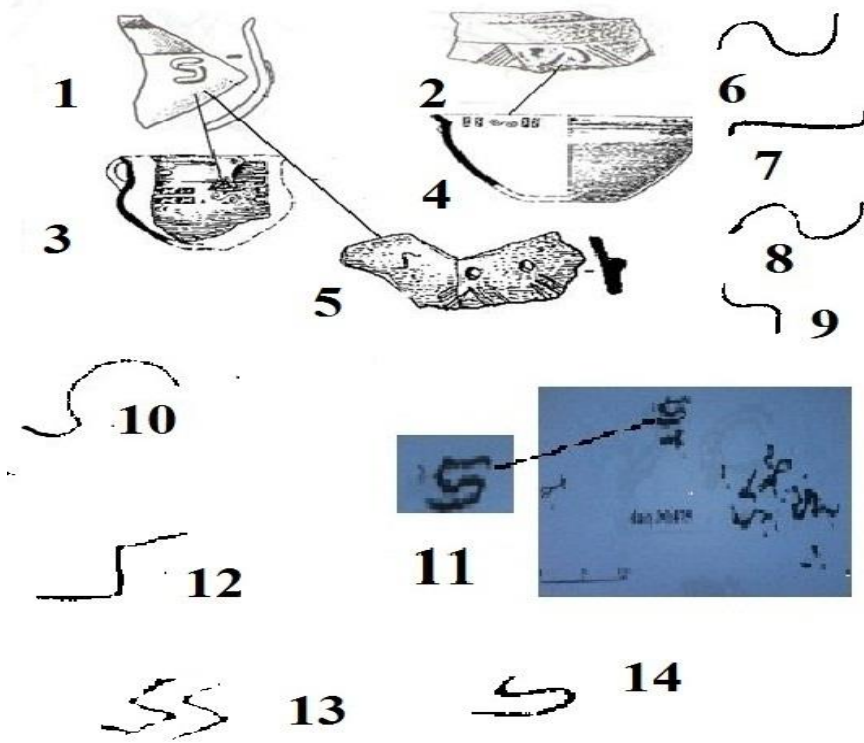
1- Orhun-Yenisey alfabesi (Gülensoy, 1989); 2, 3-Şahtahtı nekropolü (Azarov, 2002); 3-Bolqarıstan (Yengi, Tuncay, 2013); 4- Elam işareti (Elimirzeyev, 2011), 6- Oğuzların “düker” boyunun damgası (Ebulgazi, 1974; 7-Gemikaya (Müseybli, 2004)

Tablo I. Tarakbiçimli desenlerden örnekler

1. “S” biçimli desen

Nahçıvan bölgesinin Tunç çağı kil kapları üzerinde çekilen desenlerden bir grubu “S” biçimlidir (tablo II). Bu desenin eski örnekleri Tripolye (Eneolit) Kültürü'ne ait (M.Ö. VII -VI binyıllar) kil kapların üzerinde tespit edilmiştir (Mənbə). İskitlerin Saka (Apasiak) aşiretlerinin metal malzemeleri (M.Ö. VI-IV yüzyıllar), Özbekistan'ın Karakalpak toprağındaki Anşka-Kalı denilen bölgede bulunan metal deve figürü üzerinde (M.Ö. I yüzyıl-I yüzyıl), Sırderya Nehri kıyılarındaki Çirik-Rebat Kültürüne ait seramik kaplarda, Harezmi sikkelerinde (II yüzyıl), Güney Türkmenistan'ın mimarlık elementlerinde (X-XI yüzyıllar) bu tür desenler bulunmaktadır (Алламуратов, 1977: 45). Bu desenlerin anlamı konusunda yapılan araştırmalar sırasında belli oluyor ki, “S” deseninin geniş yayılma alanı, ve çeşitli sembolik anlamı bulunmaktadır. Azerbaycan'da "karmak", Anadolu'da ise "çengel" denilen bu desen Azerbaycan halı desenlerinde hem de "akarsu" adıyla kalmaktadır. Azerbaycan ve Anadolu halı sembolizminde insanı tehlikeden, kötü gözden kurtarmak için kullanılan motiftir. (Qurbanov, 2003: 260). Orta Asya'da damga işareti gibi çeşitli isimleri vardır. Kazaklar bu işarete "bota moyın" (köşek boynu), "gaz moyın" (gaz boynu), Kırgızlar "it quyruqşa" (itkuyruğu), Özbek ve Karakalpaklar "qumırskı beli" (karınca beli) demektedir. Çuvaşlar ise onu sema nurunun, güneş ışığının sembolü olduğunu düşünürler. “S” deseni Kazaklarda damga kimi kullanılmıştır (http://www.sanat.orexca.com/rus/archive/2-09/irina_bogoslovskaya.shtml).

Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-Lugat-it Türk" eserinde de bu desen hakkında bilgiler bulunmaktadır. Orada bu tip işaretin farklı biçimleri Oğuzların Begdili (Kaşgarlı, 2011: 227), Üregirler, İğdirler boyunun damgası olarak kullanılmıştır (Halilov, 2009: 20). "Şecereyi-Terakkime" eserinde bu işaretin benzeri Oğuzların İğdir, Kızı, Yasiir, Avank boylarının damgalarıdır. Yasirin iller ağası, her ne rastlasa onu yikardır. İğdirin anlamı büyük, Avanın anlamı mertebesi yüksek demek olur (Ebulqazi, 2002, 100; Ebülqazi, 1974: 49-51). Bolkarıstanda (Yengi, Tuncay, 2013: 77), Gamikayada (Müseyibli, 2004: 271, daş № 475) vb. yerleşimlerdeki kayaüstü resimlerde de bu tip işaretler bulunmaktadır. Şumer piktokramlarında birlikde yapılmış iki “S” biçimli işaret “siqu” olarak okunur (Elimirzeyevv, 2011: 190).

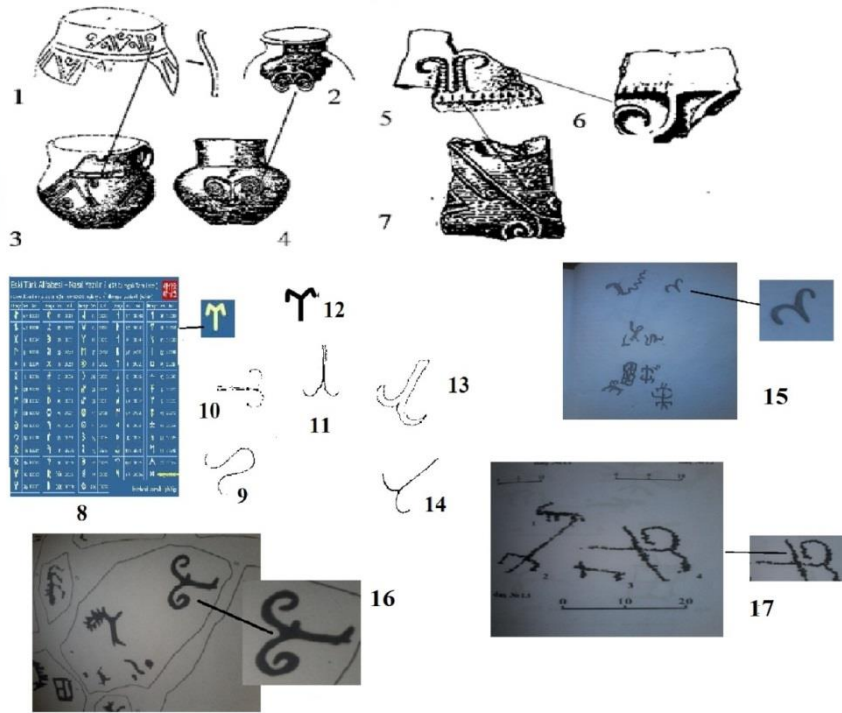
(1,2-II Kültepe (Сеидов, 2002; 3, 4- Yanıktepe (Кушнарева, Чубинивили, 1970); 5- Amiranışqora (Doğu Gürcistan) (Кушнарева, Марковин, 1994)); 6-İğdir boyunun damgası, 7- Avanı boyunun damgası, 8-Kızık boyunun damgası, 9-Yazır boyunun damgası (Ebülğazi, 1974); 10-Bolkaristan (Yengi, Tuncay, 2013); 11-Gemikaya (Müseyibli, 2004); 12-Üregilerin damgası, 14-Begdilli boyunun damgası, (Halilov, 2009); 13-Şumer işareti (Elimirzeyevv, 2011)

Tablo II. "S" biçimli desenlerden örnekler

2. Boynuz biçimli desen

Nahçıvan'ın Tunç Çağı seramikleri üzerinde bulunan desenlerden bir grupu koç boynuzu biçimindedir (tablo III). Nahçıvan'ın Erken Tunç çağı yerleşimleriyle (Mahta, I Kültepe, II Kültepe vb.) yanısıra bu tip süslü seramikler Azerbaycan'ın diğer topraklarında (Babaderviş vb.) ve Doğu Gürcistan'da (Anakliya vb.) (Кушнарева, Марковин, 1994: 19) bulunmuştur (tablo III, 1-7) . Bu desenin anlamı ve yayılma alanı ile ilgili yapılan araştırmalar sırasında koçun eski Türk mitoloji düşüncelerinde çok yaygın olduğunu görürüz. Koç bir yandan "bolluk" ve "bereket" anlamına gelir, diğer yandan ise ölen insanların ruhlarını Tanrı mekanına ulaştırın kutsal canlılardan düşünülüyordu. Bu nedenle Tanrıya kesilen kurbanlar

arasında beyaz atla birlikte beyaz koç da özel bir yer tutar. Bu desenin en eski örnekleri Tripolye Kültürü'ne (M.Ö. VII -VI binyıllar) ait kil kapların üzerinde görülmektedir. Koçboynuzu deseni seramik mamullerin yanı sıra metal mamullerde, halıcılıkta, kayaüstü resimlerde yaygındır. Azerbaycan'la birlikte Anadolu, Türkmen, Karakalpak, ayrıca Dağıstan, özellikle Tabasaran halılarında boynuz deseninin çeşitli biçimleri bulunmaktadır. Azerbaycan halı sanatında Karabağ (Malibeyli) halılarında bu desen dahak yaygındır. Koç boynuzunun anlamı ile ilgili çeşitli düşünceler vardır. Kaynaklarda koç "çoçkar, köçkar, kaçkar" gibi farklı isimlerde kullanılmıştır. Damga işareti gibi Anadolu'da, Güney ve Kuzey Kafkasya'da, Orta Asya'da, Kırım'da, Volga boyunda, Doğu Sibiry'a'da "koşkar", "koçkar", "köçkar", "koç müyüz" (koç boynuzu), "koçkarok", "kayabaran" (kaya baranı / koçu) vb., Altaylarda "kulya" (koç boynuzu) şeklinde kullanılmıştır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçayların "kosxar" (çoçqar, qoşqar), tulpar, semen aşiretlerinin damgası, Kazakların Nayman, Karakirey aşiretlerine ait tanınma-farklılaşma işareti, Hun damgalarından bir grubu boynuz biçimdedir (Qurbanov, 2003: 259, 305, 307). Orhun Yenisey taş kitabelerindeki damgalar sırasında da bu tip işaretler bulunmaktadır (Tekin, 2008: 110). Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin bayraklarında koç resmi çekilmiştir.

1-*Mahta* (Seyidov, 2003); 2 - *I Kültepe* (Абибуллаев, 1982); 3, 7-*Babaderviş*;
4- *Anakliya* (Кушнарєва, Марковин, 1994); 5, 6- *II Kültepe* (Сеидов, 1993); 8-
(<https://www.facebook.com/azerbaycanarasdirmalar/> Azerbaijani & Turkic World-
Studies); 9-11, 13, 14- (Yengi, Tunca, 2013); 12- (Qurbanov, 2003); 15- (Bahşeliyev,
2002); 16-*Çankırköl* (Окладников и.т.д: 1981)

Tablo III. Boynuz biçimli desenlerden örnekler

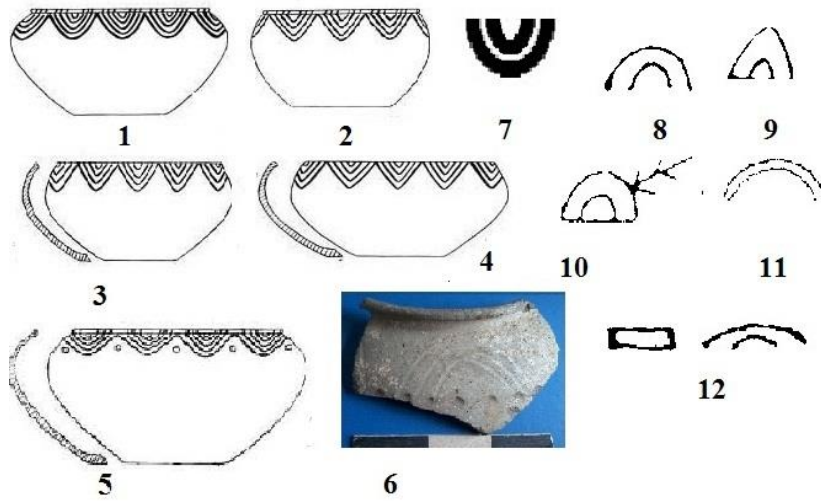
3. Geometrik desenler

Nahçıvan'ın Tunç çağı yerleşimlerinden bulunan seramik ürünleri üzerindeki geometrik ornamentler üçgen, aç, daire, dalgalı, düz çizgiler, nöqdə ve diğer resimlerden oluşur. Diğer süsler gibi onların da bir grupu başka yerlerden bulunan seramiklerin üzerindeki resimlerle benzerlik oluşturuyor (tab. IV). Bu süsler bitişik üçbucaqların romblarla birlikte çekildiği, sadece noktalardan, dalgalı, kövsvarı çizgilerden oluşan, esasları yukarıya veya aşağıya doğru yönelik açılardan, tek veya bitişik üçgenler, romb, aç, dikey, ve yatay çizgilerin, dalgalı ve kavis (yarıdaire) çizgi kombinasyonundan, dalalı çizgi ile birlikte açların kombinasyonundan, dairelerden ve diğer desenlerden ibaret olmak üzere basit ve bileşik kompozisyonunda çekilmiştir. Diğer desenlerle karşılaştırıldığında bitişik üçgen ve romblarla naxışlanma motifi Kafkasya boyalı kapları üzerinde geniş yayılmıştır. Yapılan araştırma sırasında antropomorfik ve zoomorf süsler gibi geometrik desenlerin da belirli mantığa dayanarak ve geniş alanda yaygın olduğunu görürüz. Düşüncelerimizi kanıtlamak için için kaynaklara baktığımızda Tripolye (Kukuteni) Eneolit arkeolojik kültüründe (M.Ö. VII -VI binyıllar), Gamikaya, Göyçe gölü, Kazakistan kayaüstü petroglifleri ile yanısıra, Kosova Qora vilayeti Restelitsa (www.turuz.info), Altay (Окладников, 1981: tab. 77, 2; 93, 6), Sibirya (Окладникова, 1981: 11) vb. bu tür resimlerin olduğunu görürüz. Romb ve aç desenlerinin nesil artışını, yaşam ve dünya ağacını sembolize etmesiyle ilgili yeterli bilgiler var (Мифы народов мира, 1991: 88). Aç biçimli işaretleri Çin herogliflerinde çok sayıda görmek olasıdır (Fahreddin, 2010: 149). Kırık ve çapraz çizgilerin yağmurun, karın yağmasının sembolü olması hakkında da bilgiler vardır (Урушадзе, 1988: 55). Bazı araştırmalar çapraz çizgilerin akar suyu, dağların sıralı biçimde dizildiğini sembolize ettiğini söylemişler (Avşarova, 2014: 88).

Nahçıvan'ın Tunç çağı seramik ürünleri üzerinde yaygın geometrik desenlerden bir grupunu dalgalı çizgiler oluşturmaktadır. Bu konuda yapılan araştırma sırasında ornamentasyada (desenlemede) dalgalı çizgilerin "su deseni", "sığır idrarı" adlandırılarak akar suyu temsil ettiğini görürüz. Kaynaklarda tek dalgalı çizgilerden oluşan ornamentin damga adının "yılan", çift çekilmiş dalgalı çizginin damga adının "ayak", "dayak" olması hakkında bilgiler vardır (Qurbanov, 2014: 247). "Şecereyi-Terakime" eserinde bu ornamentin damga adının "ılan" olduğu ve Ayhan oğuzlarının Yaparlı boyunun simgesi olması (Ebulqazi, 2002: 101), Orhun-Yenisey alfabelerinde cingiltili "d" samitini bildirmesi kaydedilmiştir (Recebli, 2009: 33; Tekin, 2008: 85). Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan Özerk

Cumhuriyeti'nde su ile ilgili yeterli efsane ve rivayetlerin olması dalgalı çizgilerin "su deseni"ni temsil etmesiyle mantıksal açıdan bağlantılı oluşturur.

Nahçıvan'ın Orta Tunç çağı seramik ürünleri üzerinde çekilmiş ilginç desenlerden bir kısmı yarım konsentrik resimler oluşturur. Çalhankale, Karaçuk, Şahtahtı (Bahşaliyev, 2004: 106, şekil 16, 3-7), Ilıklıkaya yerleşimlerinden bu tip seramikler bulunmuştur. Bu resmin anlamı ile ilgili aparılan araştırma sırasında desenin gök kuşağına benzer olduğunu görürüz. Bu yüzden de resmi astral resim olarak düşünülebilir. Yarımkonsentrik desenin yayılma alanı ile ilgili yapılan araştırma sırasında onun en eski örneklerinin Sümer, Elam işaretlerinde ((piktoqramlarında), Tripolye (Kukuteni) kültüründe (M.Ö. VII -VI binyıllar) (Gurbanov, 2014: 67), Bulgaristan'daki kaya üstü tasvirler arasında (Yengi, Tuncay, 2013: 77) olduğunu görürüz. Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-Lugat-it Türk" eserinde oğuzların karabölükler, çuvaldarlar (Halilov, 2009: 20, 21) boylarının damğaları bu şekilde verilmiştir

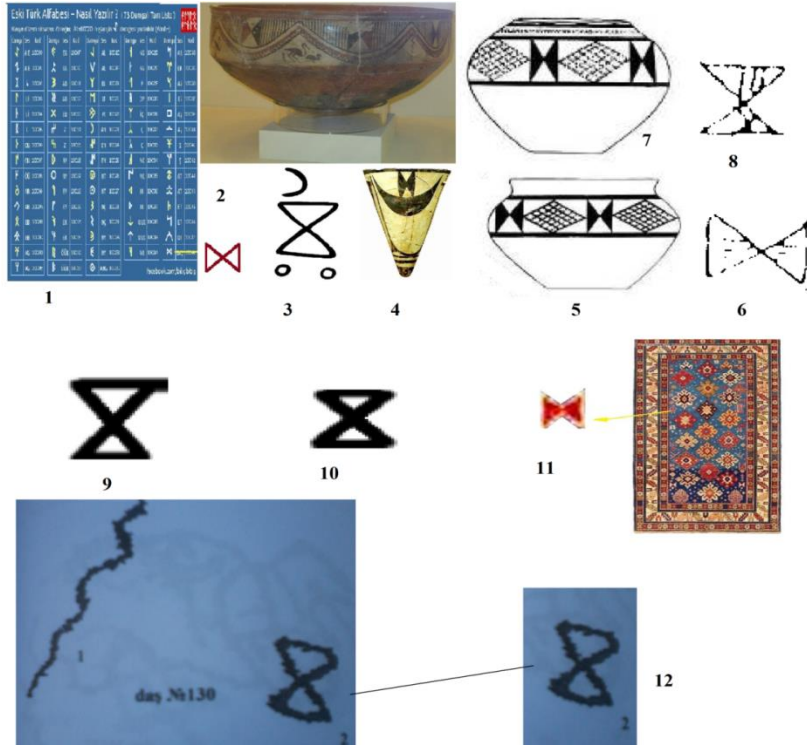
1, 2-Çalhankale, 3. 4- Karaçuk, 5-Şahtahtı (Bahşaliyev, 2004); 6-Qumluk (Halilov T); 7. Tripolye kültürü (Qurbanov, 2014); 11- Bolgaristan kayayüstü resmi (Yengi, Tuncay, 2013); 9-10, Şumer Elam işareti (Elimirzeyev, 2011: 191); 8- çuvaldarlar boyunun damgası, 12- karabölükler boyunun damgası (Halilov, 2009)

Tablo IV. Yarım konsentrik desenlerden örnekler

Üçgen Nahçıvan'ın Orta Tunç çağı seramikleri üzerinde en yaygın geometrik desendir. Onlar tek ve birbirine bitişik biçimde çekilmiştir. A.A.Vayman üçgen deseninin Sümer kültüründe kadın sembolü olduğunu (Энеолит СССР , 1982: 60), A.Bullinq zikzaklar gibi onun da dağları sembolize ettiğini belirtmişlerdir (Евсюков, 1988: 16). Kaynaklarda birbirine bitişik iki üçgenin sağlığı, ucu yukarı

Prototürk Kültürünün Işığında Nahçıvanın Tunc Çağı Seramikleri / Toğrul Halilov

ve aşağı olan iki üçgenin kadını, suyu, yeraltı dünyayı, hükümdarlığı, erkeği, odu, ilahi güçleri, birbirine geçen üçgenlerin ilahi kuvveti, ateşle suyun birleşmesini sembolize ettiği hakkında bilgiler var (Мифы народов мира, 1991: 272-273; Рыбаков, 1966: 25). Güney Kafkasyadaki arkeoloji yerleşimlerden bulunan üzerinde üçgenler çekilmiş seramikleri B.Kuftin Ortadoğu boyalı seramiğinin lokal seçeneği adlandırmıştır (Куфтин, 1941: 136). Bu tip ornamentli boyalı seramikler Boğazköyden bulunan Hitit kültürüne ait seramiklerin üzerinde de bulunmaktadır (Захаров, 1927: 147). Üçgen ornamenti Humay Ananı simgeleyen sembollerden biri olarak Türk mitolojik tescivüründe geniş yer tutuyor (Qurbanov, 2014: 161). Halıcılıkta bu desen "elibelinde", "nazarlık" anlanır. Birbirine bitişik biçimde çekilmiş üçgen resimleri prototürk kültürünün yaygın olduğu topraklarda çok sayıda bulunmuştur (tablo V). Gemikaya (Başeliyev, 2002: resim 34; Müseyibli, 2004: 248, 191), Göyçe gölü (Qurbanov, 2014: 67) petrogliflerinde, II Kültepe, Kızılburun (Başeliyev, 2004: 118, şekil. 28, 3, 10), Erzurum, İran seramiklerinde, Şumer, Elam işaretinde (Elimirzeyev, 2011: 189), Tripolye kültüründe (Qurbanov, 2014: 67), Orhun-Yenisey alfabesinde (Recebli, 2009: 45) birbirine bitişik biçimde çekilmiş üçgen resimleri var. Orhun-Yenisey alfabesinde "k", "u" sessiz harfını bildirir.

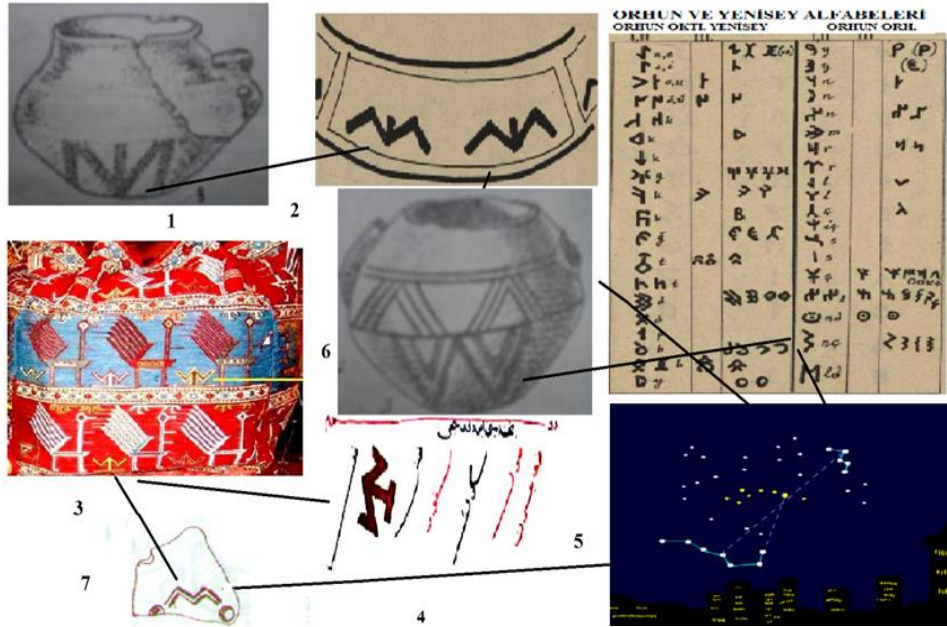

1-Orhun Yenisey alfabesinin (Eski Türk alfabesinin) tam listesi, 4-Talli Bakun, İran, 11-Şirvan halısı (<https://www.facebook.com/azerbaycanarasdirmalar/> Azerbaijani

& *Turkic World-Studies*); 2-Erzurum müzesi; 3-Gemikaya (Bahşeliyev, 2002); 6-Şumer işareti, 8-Elam işareti (Elimirzeyev, 2011); 5- II Kültepe, 7-Kızılburun (Bahşeliyev, 2004); 9- Tripolye kültürü; 10- Göyçe gölü kayastü tasvirleri (Qurbanov, 2014); 12. Gemikaya (Müseybli, 2004)

Tablo V. Bitişik üçgen desenlerinden örnekler

Nahçıvan bölgesinin Son Tunç çağı seramikleri üzerindeki ilginç geometrik desenlerden bir diğeri de “M” (\mathbf{M} ; \mathbf{M}) ve dablyu (\mathbf{W}) biçimlidir. “M” biçimli olanların benzerleri Erken Tunç çağı seramiklerinde de çizilmiştir (tablo V.). I Kültepe yerleşiminden bu tip desenli seramik örnekleri bulunmuştur (Абибуллаев 1982: 291, tab XI, 10; 302, tab. XXII, 9). Babaderviş, Amiranskora (Кушнарева vb., 1994: 26, 68), II Kültepe (Bahşeliyev, 2004: 164, şekil. 36, 2), Culfa (Aliyev, 1968: tab, 1, 9) vb. yerleşimlerin seramikleri üzerinde de bu tip geometric desenler tespit olunmuştur. Küçük ayı burcundan olan kutup yıldızı da buna benzerdir (https://az.wikipedia.org/wiki/Qütb_ulduzu). Culf anekropolünden bulunan çömleğin üzerindeki resimin benzeri Azerbaycan halılarında (<http://azerbaijani-studies.blogspot.com>), Kırgızistanda (Gülensoy, 1989: 32), “Tevârih-i Âl-i Selçuk” da (https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevârih-i_Âl-i_Selçuk) karşımıza çıkmaktadır. Kırgızlar bu deseni (\mathbf{M}) “koçkar”, “kaçkar” adlandırarak, onun koç boynuzunun bir forması olduğunu düşünmüşler. Orhan-Yenisey alfabesinde de bu tip işaretler var. Onlar farklı biçimde çizilerek "nç", "d", "ld" seslerini ifade ediyor. Afşarlarında amgaları içerisinde de benzerleri var (Gülensoy, 1989: 7).

1-Culfa (Aliyev, 1968);2- Kirgizistan (Kırgız Şapakı) (Gülensoy, 1989); 3 Azerbaycan halısı (<http://azerbaijani-studies.blogspot.com.>); 4 (https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevârih-i_Âl-i_Selçuk); 5-Küçük ayı burcunda olan kutup yıldızı (https://az.wikipedia.org/wiki/Qütb_ulduzu); 5- I Kültepe (Абибуллаев, 1982).

Tablo 5. “M” biçimli desenlerden örnekler

SONUÇ

Konuyla ilgili yapılan araştırma sonucu şunları söyleye biliriz: Tunç çağında seramikçiliğin gelişerek uzmanlaşmış üretim alanına dönüşmesi kablarn süslenmesinde etkisi olmuştur. Nahçıvan`in Tunc çağı seramiklerinin süslemesinde kullanılan desenler insanların dini-ideolojik görüşlerini yansıtmakla yanısıra sembol, damga olarak da kullanılmıştır. Onların bir grupunun benzerleri Azerbaycan'la yanısıra dünyanın çeşitli topraklarında bulunmuştur. Damga olarak kullanılan desenleri bu topraklarda yaşayan insanların soy kökeninin belrtilenmesinde bilimsel önemlidir. Damga olarak kullanılan desenlerin benzerlerinin prototürk kültüründe bulunması, yaygın olması Nahçıvan bölgesinin tarihen türk toprağı olduğunu kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Абибуллаев О.А. (1982) Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР, Баку: Элм, 314 с.
- Агаев, Г.Г. (2002) Шахтагы в эпохи поздней бронзы и раннего железа. Баку-Москва: Агрыдаг, 200 с.
- Авşарова İ. (2014) Azerbaycan tayfalarının ibtidai icma dövrü inanclarında semantik mena daşıyan naxış ve işareler, *Azebaycan arxeologiyası ve etnoqrafiyasının aktual problemleri*, Bakü, s. 85-98.c.
- Bahşeliyev V.B.(2002) Gamikaya tasvirlerinin poetikası. Bakü, Elm, 128 s.
- Bahşeliyev V.B. (2004) Nahçıvan'ın qadim tayfalarının manevi medeniyeti. Bakü, Elm, 320 s.
- Eliyev, V.H. (1968) Culfa arkeoloji tapıntıları. *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyasının Haberleri, Tarih, felsefe ve hüquq seriyası*, Bakü, Az SSR EA, 1968, № 3, s. 72-86.
- Elimirzeyevv A. N. (2011) Erken Elam cemiyeti: iqtisadi-siyasi münasibetler ve yazı tarixi (e.a. IV-III minllikler), Bakü, 264 s.
- Ebülgazi B. H. (1974) Şecere-i Terakime Turklerin Soy Kutugu (Tercüman 1001 Temel Eser 33) (Hazırlayan Muharrem Ergin), İstanbul, Tercüman, 203 s.

Prototürk Kültürünün Işığında Nahçıvanın Tunc Çağı Seramikleri / Toğrul Halilov

- Ebulgazi B.H. Şecereyi-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı) (2002) Bakü, Azərbaycan Milli Ansiklopedisi, 145 s.
- Евсюков В.В. (1988) Мифология китайского неолита. По материалам росписей на керамике культуры яншао. Новосибирск, Наука. Сиб. Отделение, 128 с.
- Энеолит СССР. Серия: Археология СССР. М, 1982, 360 с.
- Faxreddin V. (2010) Semiotika, Studia Philologica. Bakü, Mütercim, 334 s.
- Gülensoy, T. (1989) Orhun'dan anadoluta türk damğaları (damğalar, imler, enler), İstanbul, T.D.A.V. Yayın Nu.:51, 179 s.
- Xelilov, T.F. (2013) Son Tunc-Erken Demir dövründe Nahçıvanın ekinçi-maldar tayfalarının medeniyeti. Bakü, Elm ve təhsil, 200 s.
- Xelilov B. Mahmud Kaşğarının (2009) "Divani lüğət-it-türk" əsərində etnonimlər, Bakü, Garisma MMC, 110 s.
- Kaşğarlı Mahmud (2011) Divanü Lügat-it Türk, (çeviren: Besim Atalay) Türk Dil Kurumu Yayınları: 1036, Ankara 1972 s.
- Кушнарева К.Х., Чубиншвили (1970) Т.Н. Древние культуры Южного Кавказа. Ленинград, 191 с.
- Кушнарева, К.Х., Марковин, В.И. (1994) Эпоха бронзы Кавказаи Средней Азии. Ранняя и Средняя бронза Кавказа (*Очередной том многотомного фундаментального издания по археологии*) Москва: Наука, 384 с.
- Куфтин Б.А. (1941) Археологические раскопки в Триалети. Тбилиси, Издательство АН ГССР, , 492 с.
- Qurbanov, A. (2003) Damğalar, remzler, menimsemeler. Bakü, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araştırmalar Merkezi, 327 с.
- Müseymbli N.E. (2004) Gemikaya. Bakü, Çaşuğlu, 320 s.
- Мифы народов мира.(1991) Энциклопедия. Т. I, М., , 199 s.
- Окладников А.П., Окладникова Е.А., Запорожская В.Д., Скорынина Э.А. (1981) Петроглифы Чанкыркёля. Новосибирск, 145 s.
- Окладникова Е.А. (1981) Петроглифы средней Катуня. Новосибирск, Наука, 111 s.
- Рыбаков Б.А. (1966) Религия и миропонимание первых земледельцев Юго-Восточной Европы (IV-III тысячелетия до н.э.). *Международный конгресс до историков и праисториков, доклады и сообщения археологов*, М., с. 20-25.
- Recebli E. (2009) Eski türk yazısı anıtları, C I. Bakü.

Prototürk Kültürünün Işığında Nahçıvanın Tunc Çağı Seramikleri / Toğrul Halilov

Tekin T. (2010) Orhon Yazıtları. Türk Dil Kurumu Yayınları 540, Ankara, 130 s.

Урушадзе Н.Е. (1988) Древнегрузинское пластическое искусство. Тбилиси, Хеловнеба.

Захаров А.А. (1927) Хеттская керамика из Богазкёя и некоторые закавказские параллели. *Известия общества Обследования и изучения Азербайджана, № 5*, с. 144- 152.

http://www.sanat.orexca.com/rus/archive/2-09/irina_bogoslovskaya.shtml

https://az.wikipedia.org/wiki/Qütb_ulduzu

<http://azerbaijani-studies.blogspot.com>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevârih-i_Âl-i_Selçuk

<https://www.facebook.com/azerbaycanarasdirmalar/> Azerbaijani & Turkic World-Studies

www.turuz.info. Sofuoğlu E. Qora-Restelisa abidesi: Şar dağlarının tepesindeki kaya